

SINCLAIR MCKAY

DRESDEN

LEEGID JA PIMEDUS:

DRESDENI POMMITAMINE, 1945

Inglise keelest tõlkinud Martin Kirotar

Originaali tiitel:
Sinclair McKay
„Dresden. The Fire and the Darkness:
The Bombing of Dresden, 1945“
St Martin's Press / MacMillan Publishers, 2020

Tekst © Sinclair McKay, 2020

Eestikeelne tõlge @ Martin Kirotar ja AS Tänapäev, 2020
Toimetanud Marin Vinkel
Kujundanud Inga Joala

ISBN 978-9949-85-768-5

Trükitud AS Printon trükikojas

www.tnp.ee

Sisukord

<i>Kaardid</i>	8
<i>Sissejuhatus</i>	15

ESIMENE OSA: LÄHENEV RAEV

Eelnevad päevad	25
<i>Gauleiter</i> 'i metsades	39
Möistuse kukutamine	54
Kunst ja mandumine	67
Klaasmees ja füüsikud	85
Omamoodi väike London	98
Viimsepäeva teadus	110
Sobivad atmosfääritingimused	126
Voolikuga uhtumine	140
Saatan ei malda puhata	151

TEINE OSA: SCHRECKENSNACHT – ÕUDUSTE ÖÖ

Pimeduse päev	165
Viis minutit enne sireene	185
Sügavikku	190
Varjud ja valgus	202
Kell 22.03	209
Kipitavad silmad	220

Kesköö	239
Teine laine	247
Surnute seast	268
Kolmas laine	277

KOLMAS OSA: JÄRELTÕUGE

Surnud ja unistajad	291
Kiirgavad hauad	299
Õuduse tähendus	311
Surnute muusika	325
Tagasilöök	336
„Stalinistlik stiil”	348
Ilu ja mälestamine	363

<i>Tänusõnad</i>	372
<i>Märkused</i>	375
<i>Register</i>	399

Kaardid

Dresden Euroopas veebruari 1945

- Liitlaste territoorium
- Teljeriikide territoorium
- Neutraalsed riigid

Atlandi
ookean

PORTUGAL

HISPAANIA

IIRIMAA

ÜHEND-
KUNINGRIIK

HOLLAND

BELGIA

PRANTSUSMAA

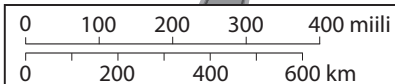
ŠVEITS

ITAALIA

TAANI

Põhjameri

Vahemeri

Dresden

Pommitamise piirkond, veebruar 1945

Dresdeni kesklinn
ca 1945

Eessõna: linn ajas

Kindlusemüüri ääres katoliku katedraali varjus jätab talvine videvik vahel lummava mulje. Seal ringi vaadates võib end üürikeseks hetkeks tunda täiesti üksi. Schlossplatzi munakividest ja tahutud kujudest kolmnurgas, mille kohal kõrguvad kindluseõue viiv hiiglaslik väravakaar ja ametüstikarva taeva taustal teravalt väljajoonistuv kirikutorn, võib aeg vargsi oma kursilt kõrvale kalduda.

Kunstiajaloo tundjad võiksid kujutleda, et on sattunud üheksateistkümnenda sajandi algusesse ja muutunud figuuriks romantilise kunstniku Caspar David Friedrichi maalil – see mees elas Dresdenis ning kujutas oma loomingus linna sidrunikollases päikesevalguses kümblevaid torne ja kupleid. Võiksite isegi veel kaugemale uidata ja sattuda mõnele Bellotto detailsetest maastikest. Ka teda paelus kaheksateistkümnenda sajandi arhitektuuri elegants – avarad turuplatsid, kaunite proportsioonidega elumajad ja avalikud hooned. Kui seisatate piisavalt kauaks, ulatub teie kõrvu muusika, mida kuulsid ka need kunstnikud – katedraali kellahelin. Kellad löövad ärevalt ja valjusti, kuid neis kostab ka sügavam, kõlavam noot, milles kajab viha.

See kakofooniale lähenev melu viib mõtted tahtmatult hirmsale lähiminevikule – paljudele, kes siin seisatavad või siit mööda kõnnivad, meenub kas või hetkeks paratamatult lennukite madal undamine pea kohal, taevast valgustavad rohelised või punased märgutuled ning katedraali skeleti kohal üha kõrgemale tõusvad võimsad leegid.

Need nägemused ei piirdu vaid selle paigaga. Väljakust vaid paari meetri kaugusele jääb elegantne terrass Elbe jõe kummaliselt laiade kallaste kohal. Nagu tollal ulatub kividega sillutatud tee ka praegu kunstiakadeemia sädeleva klaaskuplini. Ja nagu katedraali juures, viib jalutuskäik meid siingi läbi kahe erineva aja. Olevikus võime silmitseda Elbe kaarduvat orgu, kuid samal ajal näeme selge külma öötaeva taustal sadu läänest lähenevaid pommitajaid. Võime enda ümber ette kujutada hirmunud rahvahulka, kes suundub justkui vaistlikult jõe poole, et pääseda sulatusahju kuumusest. Selline on Dresdeni sünge tõde: iga kaunis vaatepilt toob põgusa pilguheidu hirmsaimale vägivallale. Seda hetkelist nihet on tundnud kõik linna külastajad. Rahutus oleks ehk vale sõna – tunne pole sugugi tontlik. Aga muinasjutuline arhitektuur ja selle taga peituv tõde on teravalt julmad vastandid. Ja muidugi lasub siin üks meelepete teise peal, sest suur osa praegu nähtavast muinasjutulisest arhitektuurist hävinis kataklüsmis.

Me ei tohiks enam näha linna, mida ekspressionistlik kunstnik Conrad Felixmüller 1920-ndatel nii vaimukalt visandas, ega silmitseda kivist ja klaasist hooneid, millest Margot Hille, seitsmeteistkümnenda-aastane pruulikoja õpilane linna lääneosast, 1940-ndate keskel kogu sõja jooksul töölt tulles möödus. Me ei peaks nägema mugavat kodanlikku maailma, milles sajandi alguses tegutsesid dr Albert Fromme, Isakowitzid ning Georg ja Marielein Erler: kenasid restorane, ooperimaja ja säravaid galeeriisid. Kõike seda ei tohiks näha olla, sest kõigest ühe ööga, 1945. aasta 13. veebruaril, paar nädalat enne sõja lõppu, lendasid üle selle väljaku ja selle linna 796 pommitajat, mis „avasid põrguvärravad”, nagu ütles üks noor pealtnägija. Sellel ainsal põrgulikul ööl hukkus hinnanguliselt 25 000 inimest.

Dresden on üles ehitatud – tasapisi, märkimisväärsete raskuste ja konfliktidega. Äärmiselt täpne rekonstruktsioon kohtus

tundlikult moodsa maastikukujundusega, nii et turuplatside uued hooned ei torkagi kohe silma. Aga mis kõige kummalisem – hoolimata imepäraestest taastustöödest on varemeid ikkagi kuidagi näha.

Kaheksateistkümnenda sajandi barokkstiilis kiriku Frauenkirche puhul on see sihilik: vaataja peabki nägema, kuidas kõrgele taeva poole tõusev uus kahvatu kivi vastandub vanadele mustunud müüridele, mille purunenud tüükad olid kiriku pea ainsad jäänused, kui Briti pommitajapiloodid – ja järgmisel päeval USA kaheksas õhuvägi – olid üle lennanud.

Tänapäeval on linnast saanud painajaliku sõjarüveduse monument: nagu Hiroshimat ja Nagasakit, seostatakse ka Dresdeni nime hävinguga. Tõsiasi, et linn jäi sügavale Natsi-Saksamaa südamesse ja võttis esimeste seas õhinal vastu kõige tül-gastavamad natsionaalsotsialistlikud poliitikad, on lisanud iseäranis keerukaid moraalseid nüansse.

Aastakümnete jooksul on nii linna enda kui selle tulega hävitamise silmatorkava moraalsuse (ja ebamoraalsuse) üle vaieldud ning seda analüüsitud erinevas astmes viha, kahetsuse, valu ja traumaga. Niisugused argumendid on endiselt vägagi areenil. Dresdenis sulab olevik kokku minevikuga ning kõigil tuleb aja ja mälestuste labürindis hoolega ette vaadata.

Eriti keerukaks teeb asja linna lähiminevik: pärast sõda liideti Dresden Saksa Demokraatliku Vabariigiga, mida valitses Nõukogude Liit. Nõukogude valitsus haaras ajaloo ohjad enda kätte, kõige otsesemas mõttes. Nad ehtasid kesklinna uusi hooneid, mis pidid sillutama teed tulevikku. 1990. aastal Saksamaa taasühinemisele järgnenud üleeuroopalisel rõõmupeol leidis – ja leidub siiani – ka neid, kes Ida-Saksa valitsuse langemist südamest kahetsesid.

Dresdeni armastatumaid kodanikke, Victor Klemperer, akadeemik ja viimaseid järelejäänud juute pärast seda, kui ülejäänud surmalaagritesse saadeti, märkis pärast sõda, et linn oli „ehtelae-gas” – üks peapõhjuseid, miks tulemõll nii suurt tähelepanu

pälvis. Tõepoolest on teised Saksa linnad oma suurusega võrreldes rohkem kannatanud: läänepoolset Pforzheimi rünnati paar nädalat pärast Dresdenit ja seal hukkus vaid paari minutiga rohkem elanikke kui isegi erakordselt ohvriterohkes Dresdenis.

Ja oli ka teisi põlenguid: 1943. aastal sadas Hamburgi puumajadele ja korteritele tonnide kaupa süütepomme, puhkenud tulekahjus purunesid aknaklaasid ja varisesid katused. Kõrgel oranžis taevas jälgisid piloodid lummatult, kuidas leegid piki kitsaid tänavaid kokku jooksid, et ühineda veel suuremaks tulekeeriseks, mis hakkas mõjutama loodusjõude. Õhk imeti ära, kõrvetav orkaanitugevune tuul kihutas üles taeva poole ja need, kes polnud ära põlenud või lihtsalt surnuks küpsenud, lämbusid, kopsud iga aina abituma hingetõmbega tulisest piinast täitumas.

Niisamuti Kölnis, Frankfurdis, Bremenis, Mannheimis, Lübeckis ja teistes linnades. Paljud neist kandsid peale kujuteldamatu hukkunute arvu ka arhitektuuri kaotuseid: hävisid paleed, ooperimajad ja kirikud, mis olid olnud varem Euroopa tsivilisatsiooni sümboliks.

Aga erinevalt paljudest riigi lääneosa linnadest oli Dresdenil, mis jääb Poola ja Tšehhi piiri lähedale, umbes 160 kilomeetri kaugusele Prahast, rahvusvahelises ettekujutuses kindel koht. Dresden oli ammu ajast kuulus oma rikkalike kunstikogude, värvika saksiajaloo ja kutsuva maastiku poolest, mis ümbritses kauneid barokk-kirikuid, katedraale ja ilusaid alleesid. Tõlalt, nagu praegugi, näis linn kõigest muust eemal seisvat – sügaval Elbe jõe orus, keset laugeid nõlvu, mis laiusid kauguses paistvate maaliliste metsaste mägedeni. Üheksateistkümnenda sajandi alguses kutsus filosoof Johann Gottfried Herder Dresdenit Saksa Firenzeks ja imetles kahe linna sarnasusi – see tekitas hiljem laiemalt levinud hüüdnime Elbe Firenze.

Aga linn oli tuntud ka seetõttu, et see polnud mingi kolgas. Dresden polnud kunagi lihtsalt ehtelaegas: linnale andsid

meeldiva maine särtsakalt elujõuline kunstikogukond, tormaka kujutlusvõimega maalikunstnikud, heliloojad ja kirjanikud. Siin tegutsesid esimesed modernistid ning linn meelitas ligi ka visioonäridest arhitekte, kellel oli uusi ideid täiuslike kogukondade loomiseks. Muusika näis tänavate keemia lahutamatu osana. Nii on see praegugi – vanalinnas võib õhtuti kuulda tänavamuusikute klassikalisi palu ja kirikukooride kaja. See kaja kostis juba paljude aastakümnete eest.

Lugu Dresdeni hävingust ja elluäratamisest püstitab lausa Shakespeare'i väärilise hulga kohutavaid eetilisi küsimusi. Kas kõigi naiste, laste, põgenike ja vanurite kannatuste tunnistamine, nii tol ööl kui edaspidi, pisendab kuidagi jõletuid kuritegusid, mida nende ümber natsipartei võimuletulekust peale korda saadeti? Kas üksikinimeste lugudesse kaevudes fetišeerime üht iseäranis kaunist paika, kui teisi külasid ja linnu üle kogu Euroopa tabas veelgi barbaarsem saatus?

Ja millises valguses peaksime nägema sadu piloote, kes lendasid üle linna ja heitsid sihtmärkide pihta oma leegitsevaid pomme? Need kurnatud, tühjaks pigistatud, külmetavad noored mehed, keda valdas kabuhirm kibeda lõpu ees pärast pikka konflikti, kus nii paljud nende sõbrad olid taevast alla tulistatud, täitsid vaid oma komandöride käske. Lennukite meeskonnad – teiste seas britid, ameeriklased, kanadalased ja austraallased – istusid piloodiistmel, arvutasid kurssi, sihtisid vaenlase hävitajaid, lebasid kõhuli pommiluukide kohal, rääkisid teineteisega raadio teel ja surusid enda vastu õnnetoovaid maskotte, olgu siis riidest mütse, erilisi sokke või isegi pruudi rinnahoidjat. Rinnahoidjas peitus suurem võluvägi kui krutsifiksis. Need mehed vaatasid läbi pimeduse alla tuhandete meetrite kaugusel lõõmavate leekide poole ja heitsid nende sekka veel lõhkekehi, teades, et nemadki võisid iga hetk põlema lahvatada ja tules hukkuda. Kuidas saanuks need noormehed end kaitsta hilisemate süüdistuste eest, et

nemad – ja kuninglike õhuvägede marssal Arthur Harris, keda nad Lihunikuks kutsusid – olid osalenud sõjakuriteo toimepanekus?

Ehkki see lugu räägib ka sõjalisest jõust, ei tohiks sellest mõelda ainult sõjaajaloo kontekstis. Selle asemel peaksime üritama katastroofi paremini mõista, näha seda nii palju kui võimalik asjaosaliste silme läbi, nii maa pealt kui õhust, nii komandöride kui täiesti abitude inimeste vaatepunktist. Sest selle tragöödia järellainetus kestis sõjast palju kauem. Koos tuhandete eludega, mis sel ööl katkesid, purustati ka kultuuri ja mälestusi. Selle öö õudused tekitavad endiselt pingest särisevaid poliitilisi küsimusi – peame olema väga ettevaatlikud, et me ei toetaks ega julgustaks kuidagi neid, kes soovivad praegu ammulangenuid ära kasutada. Ka ajaloo mälestamine on lahinguväli: Ida-Saksamaal ja mujalgi leidub paremäärmuslasi, kes üritavad pidevalt kasu lõigata mõttest, et ka Natsi-Saksamaa tsiviiliskud langesid hirmutegude ohvriks. Nende argumentidele lisanduvad kummalised vandenõuteooriad pommitamise põhjustest. Neile räägivad vastu kõik, kes mõistavad, et neil ei tohi lubada selle öö sündmuseid oma huvides ära kasutada. Minevikku tuleb kaitsta.

Üks võimalus oleks ehk lihtsalt kuulata neid, kes olid kohal. Uurida nende elusid, kes sündisid Dresdenis ammu enne seda, kui linna kohale langes pimedus, ja nende lapsi, kes sündisid selles pimeduses, ning neid, kes kannatasid öö piiritletud õuduste käes, ja neid, kes pidid järgmistel paigast nihkunud aastatel kuidagi igapäevase elu üles ehitama.

Tänapäeva linnavõimud on teinud äärmiselt liigutavat koostööd ühe Briti organisatsiooniga, mis keskendub Dresdeni ülesehituse toetamisele. Dresdeni Fond toetas iseäranis suure hoolega Frauenkirche aeganõudvat taastamist.

Linn ja fond kasutasid ära Dresdeni ja Coventry sümbioosi – seda Kesk-Inglismaa asulat ründas 1940. aasta

novembris Luftwaffe, muutes linna sulatina ning hõõgupunaste kivide ja telliste lasuks. Kaks linna ühinesid mõistmises, et midagi sellist ei tohi enam kunagi juhtuda.

Samuti on tähtis mõista, et Dresdeni lugu on ka lugu elust, mitte vaid surmast – see jutustab inimloomuse lõputust kohanemisvõimest ka kõige erakordsemates tingimustes.

Nüüd, kus neist sündmustest pole enam elavaid mälestusi ja me näeme neid selgema pilguga, mida ei varjata enam kõiksugu väited, vastuväited ja propaganda, saame ehk taastada veel midagi muud – mälestuse dresdenlastest ja nende igapäevaelu mustri.

Viimastel aastatel näeb linnaarhiiv palju vaeva, et leida võimalikult palju jutustusi ja pealtnägijate tunnistusi. Innustav ühisajaloo projekt on jäädvustanud palju hääli, ning mälestused on paljud unustusest tagasi toonud. Need olid – ja on – igas vanuses ja väga erinevate linlaste lood, mis pandi paberile erinevatel aegadel. Seal leidub jutustusi neilt, kes olid tollal vaid lapsed, ning päevikuid, kirju ja katkendlikke ülestähendusi, mis jäid maha vanematest inimestest, neist, kes kataklüsmi läbi elasid ja õudused kirja panid. Dresdeni peaarsti vaiksest autoriteedist õhurünnakute abirühmadeni, halastamatult tagakiusatud juutidest Dresdeni härrasrahvani, kes häbenedes aidata üritas, teismeliste ja koolilaste mälestustest vanemate kodanike erakordsete meenutusteni – arhiiv esitab kaleidoskoopilise pildi mitte ainult ühest ööst, vaid erakordsest ajaloolisest hetkest erakordse linna elus. Paljud hääled ootavad kuulamist, mõned ka esmakordselt.

Nüüd on aeg vaadata varemete ja taastamistööde alla ning taasluua kujutlus linnast, mis oli kunagi – enne natsluse jubeusi – ebatavaliselt uuenduslik ja loominguline. Könname ammu kadunud tänavatel ja näeme neid nii nagu tollased dresden-lased. See lugu ei räägi ainult jahmatavast hävingust, vaid ka sellest, kuidas mõranenud elud hiljem kuidagi terveks said.

ESIMENE OSA

Lähenev raev

Eelnevad päevad

1945. aasta veebruari esimestel päevadel oli Dresdeni külmas õhus tunda suitsulõhna. Ehkki sõja ajal ei saanud söevarudes kunagi kindel olla, võitlesid linna katlad ja boilerid hommikuse jahedusega. Lumi oli läinud, aga hingeõhk auras veel. Tänavakivid Frauenkirche ümber olid märjad ja reetlikud, olles võimalikuks ohuks neile, kes, käed sügavale mantlitaskutesse surutud, oma teed tõttasid. Eakad kaabudega härrasmehed, kes suundusid igal hommikul tööle Vana turu lähedal asuvatesse pankadesse ja kindlustusfirmadesse, säilitamaks keskklassi normaalsuse õhkõrna varju, vaatasid hoolega jalge ette.

Teised liikusid kitsastel tänavatel kergema sammuga. Noorel teismelisel Gerhard Ackermannil, kes parajasti kreemjates ja pruunides toonides elektritrammidest ja puidust poekärudest mööda põikles, oli õnnestunud veeta eelneva nädalavahetuse parimad tunnid kinos. Paljud tollased Saksa tsiviilisikud sukeldusid kinolinale manatud teistesse maailmadesse ja jälgisid neid näljasel pilgul. Ackermann oli vaadanud filmi „In flagranti”. See oli paari kuu eest vändatud pöörane komöödia, viimaseid natsionalitsuse ajal tehtud linateoseid, täis jantlikke pöördeid, ning rääkis sekretärist, kellest sai eradetektiiv.¹

Dresdeni kaheksateistkümnes kinos näidati filme kogu talve vältel. Neist suursugusemaid oli kino Universum, peenemat sorti kundedega tuhandekohaline asutus. Filmikunst oli peamiselt Dresdeni töölisklassi hobi, aga keskklassi meelitasid Universumi-sugustesse kinodesse intellektuaalsed kostüümidraamad ja kirjandusklassika ekraniseeringud.² „In flagranti” oli viimane

film, mida Dresdenis näidati, enne kui natsid kõik Saksamaa kinod sulgeda käskisid.³ Noore Ackermanni piletist sai suveniir.

Paljudelt vanematelt dresdenlastelt nõudis eskapism igatahes liiga suurt pingutust. Valitses vaistlik ja peadpööritav aimdus, et neile tuttav maailmakord on iga hetk kokku varisemas. Kodanikud nägid oma silmaga, kuidas linna elurütm palavikulisemaks muutus: piki laiu peatänavaid ja üle sildade vooris pidevalt veoautosid, mis viisid noori Saksa sõdureid ja laskemoona läbi linna ida poole. Kurnatud hobused tirisid vankreid niisama kurnatud põgenikeperedega maapiirkondadest vaevaliselt vastasuunas.

Kogu seda saginat ajendas tõeline oht. Marssal Georgi Žukovi Punaarmee oli ületanud Poolas Oderi jõe, Nõukogude väed liikusid jahmatava ja hingematva hooga edasi juba jaanuari keskpaigast saadik, kui nad Saksa rindest nagu kirves läbi pehkinud ukse läbi murdsid. Läänes avaldasid Ameerika ja Briti väed pärast Bastogne'i lahingut uue hooga survet, tungides edasi läbi jäiste märgade metsade ja väikelinnade.

Paljudel Saksa kodanikel hakkasid USA okupatsiooni suhtes tekkima juba vastandlikud tunded, aga mõte Nõukogude valutajatest tekitas tõelist ja häälekat hirmu. Lood sotsiopaatselt naudingust, millega Punaarmee idas lugematuid naisi ja tsiviilisikutest mehi kohtles, olid sõduritest ette jõudnud. Neis piirkondades vältimatu edasitungi eest põgenevad Saksa talunikud ja põllumehed ning nende pered ei teadnud, et samal ajal otsustati ühes Musta mere kuurordis Dresdenist 2000 kilomeetrit kagus nii nende kui nende rahva tulevik. Nad ei teadnud, et Josif Stalin, Winston Churchill ning kollaka jumega ja silmanähtavalt haige Franklin D. Roosevelt ⁴ arutasid kunagi nii uhkes Jalta palees peatselt alistatud Saksamaa jagamist ja ohjeldamist, ei teadnud, et riik lahutatakse neljaks okupeeritud tsooniks – Ameerika, Briti, Prantsuse ja Nõukogude alaks –, mida hakatakse valitsema piinlikult demokraatlike põhimõtetega. Samal

konverentsil palusid Stalini kõrgemad väejuhid, et anglo-ameerika väed võtaksid sihikule tulevasse Nõukogude mõjusfääri jääva Dresdeni, takistamaks Saksa vägede liikumist idas.⁵

Sõja selles staadiumis hakkas saama selgeks, et raskepommitajate eskaadrid olid juba ajast ja arust ning sõjapidamise tulevik oli füüsikute kätes. Ameeriklased olid salajas väga lähedal tuumarelvade loomisele, mille poole natsid asjata püüdsid. Sama suure saladuskatte all hoidis kommunismimeelne teadlane Klaus Fuchs Stalinit kursis kõigega, mis toimus New Mexico Los Alamos laborites.

Saksa tsiviilisikutel oluks raske kujutleda suuremat hävitustööd sellest, mis juba niikuinii käimas oli. 6. veebruaril 1945 korraldas USA 8. õhuvägi äärmiselt laastava rünnaku Chemnitz ja Magdeburgi linnadele. Magdeburgis, mis jäi Dresdenist Elbet mööda 225 kilomeetrit loode poole, oli ajalooline vanalinn juba rusudeks tehtud: eelmise kuu reidi käigus, mille peamiseks sihtmärgiks oli naftatööstustehas, oli leekides hävinud palju suursugust arhitektuuri ning lugematu hulk maju ja kortereid.⁶

Kuigi raadios teatati iga päev sakslaste vihasest vastupanust liitlaste hävitustööle ja ajaleheartiklid kinnitasid lugejatele, et anglo-ameerika vägede pealetung peagi peatatakse, teadsid kõik dresden lased, et nende linn äratas üha enam vaenlaste tähelepanu, ning luurelennukid „paistsid taeva taustal hõbedased”, nagu meenutas üheteistkümnenda aastane Dieter Patz.⁷ Emad üritasid lapsi sõja eest kaitsta, nii palju kui võimalik. Frieda Reichelt, kellel oli kümneaastane tütar Gisela, pidi märtsis sündima teine laps. „Ma ootasin õe või venna sündi väga,” meenutas Gisela. „Dresden näis sõjast kaugel ja me ei muretsenud pommitamise pärast. Ema võimaldas mulle hea lapsepõlve, nii palju kui võimalik.”⁸

Hoolimata paljude kodanike näilisest muretusest oli Dresden juba ameeriklaste rünnakute käes kannatanud, kord 1944.